

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Dertig jaar leermiddelen NT2 (1980-2010): rekkelijken en preciezen

Kuiken, F.

Publication date

2009

Document Version

Submitted manuscript

Published in

Kijk op leermiddelen: lezingen gehouden op 27 november 2009 tijdens het afscheidssymposium voor Marijke Huizinga

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kuiken, F. (2009). Dertig jaar leermiddelen NT2 (1980-2010): rekkelijken en preciezen. In *Kijk op leermiddelen: lezingen gehouden op 27 november 2009 tijdens het afscheidssymposium voor Marijke Huizinga* (pp. 23-33). Vrije Universiteit, Afdeling Nederlands Tweede Taal.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Dertig jaar leermiddelen NT2 (1980-2010): Rekkelijken en preciezen

Folkert Kuiken
Universiteit van Amsterdam

Inleiding

In de zomer van 1980 kreeg ik een tijdelijke aanstelling bij de Afdeling Nederlands als Tweede Taal van de Vrije Universiteit. De aanleiding voor deze vacature was dat een getrouwd medewerker van de afdeling, Marijke Huizinga, verlof opnam om haar man te vergezellen naar Mali. Overigens betekende dit niet dat Marijke simpelweg meeding in het gevolg van haar man; ze heeft zich daar verdienstelijk gemaakt door Bambara te leren en voor artsen een lexicon op te stellen van medische termen waarmee artsen hun voordeel konden doen (Huizinga & Keita 1987).

Aan de VU werd in die tijd met drie leergangen gewerkt: *Levend Nederlands*, *Makkelijk Praten* en de Teleaccursus Nederlands met in de hoofdrol de bij Hoogovens werkende Alfredo Roig López van wie we niet gauw de woorden zullen vergeten: 'Ik ben... Ik ben chauffeur... Vorkheftruckchauffeur... Ik ben vorkheftruckchauffeur.' De kern van dit materiaal werd gevormd door *Levend Nederlands*; tegenwoordig zouden we zeggen dat dit de 'bodymethode' was, waaromheen andere leermiddelen werden ingezet. Voldeed deze bodymethode in z'n eentje dan niet? Volgens de 'preciezen' waarschijnlijk wel, want de leergang was zeer systematisch in elkaar gezet. Maar de 'rekkelijken' ontdekten al gauw dat de soep niet zo heet gegeten kon worden als hij werd opgediend, en gebruikten naast de basisleergang aanvullende middelen om er voor te zorgen dat alle vaardigheden en alle cursisten voldoende aan bod kwamen. Tot die rekkelijken behoorden ook zeker Jan Hulstijn en Marijke Huizinga die zorgden voor extra *Oefenmateriaal behorend bij Levend Nederlands*. Ik zou in het onderwijs NT2 vooral een pleidooi willen houden voor deze rekkelijkheid, voor soepelheid, en een grote mate van flexibiliteit in het onderwijs NT2 en in de omgang met de NT2-cursisten. Voordat ik dit standpunt nader toelicht, ga ik eerst in op de preciezen.

De preciezen

Er zijn op het gebied van NT2 goede voorbeelden te vinden van leermiddelen die behoorlijk streng in de leer zijn wat hun uitgangspunten betreft. Enkele daarvan wil ik hier kort aan de orde stellen. Als exponent van de grammatica-vertaalmethode is dat *Introduction to Dutch*, als voorbeeld van de audiovisuele benadering *Levend Nederlands*, als representant van de receptieve benadering *Spreken is silver*, en tot slot zijn er ook in de nieuwe inburgeringsprogramma's heel wat sporen van de preciezen te bespeuren.

Introduction to Dutch

De leergang *Introduction to Dutch* (Shetter 1978; eerste druk: 1958) is een voorbeeld bij uitstek van de grammatica-vertaalmethode: elk hoofdstuk begint met een uitgebreide uiteenzetting over een grammaticaal onderwerp, gevolgd door een aantal losse woorden en uitdrukkingen. Daarna kunnen de leeders de opgestoken kennis toepassen in een aantal vertaal oefeningen, van het Nederlands naar het Engels en omgekeerd. Ter illustratie zijn in (1) en (2) enkele willekeurige voorbeelden opgenomen uit hoofdstuk 10 'Possessive and interrogative pronouns'.

- (1) Supply the appropriate possessives:

(jij) ... boek is hier. (ik) ... huis. (zij, pl.) zij rijden in ... auto. (jullie) ... kopjes. (wij) ... kinderen. (zij) kinderen.

- (2) Translate into English:
1. Wij gaan vandaag met de trein naar Arnhem.
  2. Onze spoorwegen zijn erg goed. Onze treinen lopen vrijwel altijd op tijd.
  3. In ons kleine land rijden de treinen erg hard.
  4. Zijn die van jullie in Amerika ook goed?

De methode doet precies wat hij bedoelt: grammaticaregels aanleren en vertalen van de moedertaal naar de doeltaal en vice versa. Maar degenen die de leergang gebruiken om hun mondelinge taalvaardigheid te vergroten, zullen daar niet ver mee komen.

Levend Nederlands

Ingegeven door principes van het behaviorisme is *Levend Nederlands* een leergang waarin veel belang wordt gehecht aan de rol van imitatie bij het leren van een taal en aan het drillen van taalstructuren. Elke les begint met een gesprek, zoals in voorbeeld (3), waarin John King (J) en Kees Bergsma (K) op een receptie in gesprek raken met mevrouw van Mierlo (M).

- (3)
- J. Ik kom uit Engeland.
 M. Nee toch!
 M. Daar komt mijn schoondochter ook vandaan.
 J. Hebt u al een schoondochter?
 M. Ja, waarom niet?
 J. U ziet er nog zo jong uit!
 M. Dank u. Maar ik ben bijna aan mijn A.O.W. toe.
 J. A.O.W. – wat bedoelt u?
 K. Dat betekent Algemene Ouderdoms Wet, weet je wel.
 K. Die wet gaat over het ouderdomspensioen.
 M. Wacht! Ik zal de drie letters voor u opschrijven.
 M. Met hun betekenis.
 J. Ah – dank u wel.

De leerders krijgen deze zinnen auditief aangeboden, terwijl ze bij elke zin ter ondersteuning een dia of tekening te zien krijgen. De pauze die na iedere zin op de geluidsband is opgenomen, biedt de leerders de mogelijkheid de voorafgaande zin te herhalen. Het gesprek wordt gevolgd door een uitgebreide serie structuuroefeningen, waarin zinnen volgens een bepaalde stimulus getransformeerd moeten worden, zoals in voorbeeld (4) waarin de constructie 'er ... uitzien' wordt geoefend:

- (4)
- is de bruid jong?
     ik weet het niet; ze ziet er wel jong uit
 is mevrouw van Mierlo jong?
     ik weet het niet; ze ziet er wel jong uit
 is dat woordenboek nieuw?
     ik weet het niet; het ziet er wel nieuw uit

Ook deze oefeningen worden auditief aangeboden, waarbij leerders in de pauze volgend op iedere stimulus de gelegenheid krijgen om het goede antwoord te geven. De leergang doet van begin af aan een groot beroep op de productieve taalvaardigheid van de cursisten en door

middel van structuuroefeningen worden de verschillende constructies erin gestampt. Maar wie ooit met *Levend Nederlands* heeft gewerkt, weet ook hoe geestdodend deze nazeg- en drill oefeningen kunnen zijn.

Spreken is zilver

Als reactie op een leergang als *Levend Nederlands* waarin meteen een groot beroep op de productieve taalvaardigheid van de cursisten werd gedaan, kwamen er, geïnspireerd door de 'Natural Approach' van Krashen (1981) leergangen op de markt die het belang van een receptieve fase aan het begin van het tweedetaalleerproces benadrukten. In Delft werd begin jaren tachtig een dergelijke 'natuurmethode' ontwikkeld onder de naam *Nederlands voor buitenlanders. De Delftse methode* (Montens & Sciarone 1984). Een sterk punt van *De Delftse methode* is de systematische aandacht voor woordenschat. Van der Ree ging met *Spreken is zilver...* nog verder op dat punt. 'Taalleren is woordjes leren', luidde zijn credo, en cursisten die met *Spreken is zilver...* werkten, werden geacht tijdens de eerste weken alleen te luisteren en niet hun mond open te doen. In (5) en (6) zijn enkele voorbeelden van receptieve woordenschat oefeningen opgenomen.

- (5) Wat hoort er niet bij?
Voorbeeld: een auto – een dokter – een bus – een vliegtuig
1. vlees – een brood – een huis – een appel
  2. een vrouw – een dokter – een tafel
  3. een potlood – een vliegtuig – een huis – een auto
- (6) Eén zin kan niet. Streep die zin door.
1. De dokter eet vlees.
Het vliegtuig eet brood.
De vrouw eet een appel.
  2. De vrouw eet vlees.
De dokter eet het huis.
De vrouw eet brood.

De kracht van het materiaal bleek tevens de zwakte ervan te zijn: leerders die na enkele lessen allang wat in het Nederlands wilden en konden zeggen, mochten dat niet, omdat ze daar volgens de uitgangspunten van de leergang nog niet aan toe zouden zijn, en een wel erg exclusieve gerichtheid op woordenschat. Om die reden werd het materiaal later uitgebreid met oefenmateriaal gericht op spreek- en schrijfvaardigheid.

Inburgering

Tot nu toe ging het om leermiddelen die al redelijk gedateerd zijn. Maar ook tegenwoordig zijn de preciezen nog lang niet uitgestorven. De Wet Inburgering en het daaraan gekoppelde examen hebben er ontegenzeggelijk voor gezorgd dat het onderwijs NT2 praktijkgericht is geworden. Met de Wet Inburgering is de wereld opgedeeld in Profielen, die op hun beurt zijn onderverdeeld in Cruciale Praktijksituaties (CP's), waaraan Cruciale Handelingen (CH's) zijn gekoppeld. Buitenschoolse activiteiten zijn een belangrijk onderdeel van het leerproces geworden en de leermiddelen richten zich niet langer op het aanleren van een algemene basisvaardigheid in het Nederlands, maar van begin af aan wordt gewerkt aan het aanleren van taalgebruik dat specifiek bij een bepaald profiel hoort. 'Nieuw profiel, nieuw programma'

is de slogan waarmee ITpreneurs dit idee uitdrukt. De programma's die voor de verschillende profielen ontwikkeld zijn, dragen namen als *Nederlands aan het werk* (voor het profiel Werk), *Thuis in Nederlands* (voor het profiel Opvoeding, Gezondheidszorg en Onderwijs), *Ondernemend Nederlands* (voor het profiel Ondernemerschap) en *Nederlands onder anderen* (voor het profiel Maatschappelijke Participatie). Anderen noemen hun programma simpelweg *De CP-trainer*, een titel die ongegeneerd aangeeft dat hier sprake is van 'teaching to the test'. Dat gebeurt volgens een vast stramien in zeven stappen, zoals weergegeven in (7).

- (7) Profiel: Opvoeding, Gezondheidszorg en Onderwijs
 CP 2: De speelzaal
 CH 4: In gesprek met de leidster van de speelzaal over de ontwikkeling van het kind

Stap 1: Filmpje bekijken en kijkvragen beantwoorden.

Sophia (moeder) en Evelien (leidster) praten over Angel en de andere kinderen.

- a. waar
- b. niet waar

Stap 2: Woordenschat: woorden in het woordenboek op zoeken of met een docent bespreken.

behulpzaam Is hij thuis ook zo behulpzaam?
 Helpt hij thuis ook iedereen?

Stap 3: Uitgeschreven dialoog lezen en nogmaals naar het filmpje kijken en luisteren.

Evelien: Goed, vertel eens Sophia, ik zie bepaalde dingen bij Angel en ik ben heel benieuwd hoe hij daar thuis mee omgaat. Is hij thuis ook zo behulpzaam?

Sophia: Een heel pittig en aanwezig mannetje is hij zeker thuis.

Stap 4: De vereenvoudigde dialoog naspreken.

Stap 5: De geleide dialoog spelen.

Evelien: Is hij thuis ook zo behulpzaam? Vertel eens, waarmee helpt hij jou?

Sophia: Met de afwas, ...

Stap 6: Rollenspel: simulatieopdracht uitvoeren

Stap 7: Buitenschoolse opdracht

Ga naar de speelzaal en praat met de leidster over uw kind. Vraag of het kind behulpzaam is en vertel hoe hij/zij thuis helpt. Vraag of het kind dingen zelf doet. Vraag ook waar de leidster hem/haar nog bij moet helpen. Vraag hoe u uw kind zelfstandiger kan maken.

De eerste vier stappen doen erg denken aan de audiovisuele methode: kijken en luisteren naar een filmpje, onbekende woorden opzoeken, meelesen met wat er gezegd wordt, en vervolgens de tekst naspreken. Deze stappen worden niet, zoals in de audiovisuele methode, gevolgd door structuuroefeningen, maar door een rollenspel ter voorbereiding op de praktijkopdracht.

De CP-trainer bevat in totaal 100 cruciale praktijksituaties die alle op dezelfde manier worden gepresenteerd en behandeld.

De rekkelijken

Heldere uitgangspunten, een duidelijke structuur en een vast stramien bieden de NT2-leerders het nodige houvast, maar tegelijkertijd kleven er ook nadelen aan en al te orthodoxe aanpak. Om te beginnen bestaat er niet één leergang die aan alle wensen en behoeften van een cursist voldoet. Wie in een groep lesgeeft, weet dat er verschillen zijn tussen leerders, wat betreft achtergrond, voorkennis, niveau, leerstijl, enzovoort. Goede docenten houden rekening met die verschillen. Zij zorgen ervoor dat de leerstof in verschillende modaliteiten wordt aangeboden, zowel auditief als visueel, mondeling en schriftelijk; ze wisselen klassikale activiteiten af met het werken in duo's en kleine groepen; en ze zorgen voor een grote variatie aan werkvormen, waarbij alle leerders voldoende aan hun trekken komen. Want, zo weten we, het is niet zozeer het materiaal dat een les tot een goede les maakt, maar veeleer de organisatorische en didactische vaardigheden van de docent. *Kijk op de klas* (Huizinga & Van Kalsbeek 1996) bevat daarvan tal van voorbeelden. De aan de VU ontwikkelde leermiddelen dragen sporen van deze rekkelijkheid, en in wat volgt wil ik daar graag een paar voorbeelden van geven.

Oefenmateriaal behorend bij Levend Nederlands

Aan het begin van mijn verhaal noemde ik al dat het werken met *Levend Nederlands* zijn beperkingen had, vooral als het materiaal in een intensieve cursus werd ingezet. Het *Oefenmateriaal behorend bij Levend Nederlands* (Hulstijn & Schellart-Huizinga 1980) voorzag in een voor cursisten belangrijke behoefte om de alledaagse spreektaal te oefenen. Vandaar dat in de cursussen aan de VU de dialogen en structuuroefeningen van *Levend Nederlands* werden afgewisseld met dit extra oefenmateriaal. Daarnaast werd voor input via een ander medium gezorgd aan de hand van de beelden van de Teleaccursus waarin de belevenissen van vorkheftruckchauffeur Alfredo werden gevolgd. De grap ging destijds dat wie zonder haperen kon zeggen dat hij vorkheftruckchauffeur was al een behoorlijke vaardigheid in het Nederlands moest hebben. Dat deze kwestie nog steeds actueel is blijkt uit een artikel in *Onze Taal* van november 2009, getiteld 'Nederlands van hijskraanmachinisten schiet tekort'. Ook waren er cursisten die naast de structuuroefeningen van *Levend Nederlands* nog meer grammatica wilden. Voor die groep werd *Regelrecht* ontwikkeld (Kuiken & Vedder 1983-1984), 'een serie praktische grammatica-oefeningen voor buitenlanders', die desgewenst zelfstandig door de cursisten konden worden doorgenomen. De titel *Regelrecht* is overigens door Marijke bedacht. Dankzij het extra oefenmateriaal bij *Levend Nederlands* en een revisie van de huiswerkoefeningen in 1984 door Alice van Kalsbeek is er nog tot in de jaren negentig met de leergang gewerkt.

Code Nederlands

Als voorbeeld van een communicatieve benadering noem ik *Code Nederlands*. Deel 1 werd ontwikkeld door Alice van Kalsbeek en Folkert Kuiken en verscheen in 1990. Aan deel 2, dat een jaar later verscheen, deed ook Marijke Huizinga mee. Bij een communicatieve leergang ligt niet de grammatica ten grondslag aan de ordening van de leerstof, maar taalfuncties en de daarmee verbonden woorden en begrippen vormen het ordeningsprincipe. Centraal in de communicatieve benadering staat het overbrengen van de boodschap; waarbij begrijpelijkheid belangrijker is dan correctheid. Het feit dat aan communicatieve vaardigheid meer belang wordt gehecht dan aan grammaticale vaardigheid heeft geresulteerd in leergangen waarin de grammatica vrijwel volledig is uitgebannen of tot een minimum is teruggebracht. In *Code*

Nederlands is daar niet voor gekozen. Het taalgebruik komt op de eerste plaats, maar taalgebruik en taalvorm worden wel degelijk aan elkaar gekoppeld. We kunnen dit illustreren aan de hand van de beginles van *Code Nederlands*. In (8) is (een deel van) de uitgangstekst ‘Op een feestje’ opgenomen; in (9) de taalfunctie ‘zich voorstellen’, en in (10) enkele vormen van het persoonlijk voornaamwoord (ik, u, je en jij).

(8) Op een feestje

- Hoe heet je?
- Linda. En jij?
- Harry.

- Mag ik me even voorstellen? Mijn naam is Witteman.
- Prettig met u kennis te maken. Ik ben mevrouw Andersen.

- Dag, ik ben Anke de Graaf.
- Dag, Rob Jansen.

(9) Zich voorstellen

Ik ben...	- Dag, ik ben Anke de Graaf.
	- Dag, Rob Jansen.
 Mijn naam is...	 - Mijn naam is Witteman.
	- Ik ben mevrouw Andersen.
 ... [naam]	 - Jos de Beer.
	- Arthur Prins.

(10) Het persoonlijk voornaamwoord: ik, u, je

1	ik	- Dag, ik ben Anke de Graaf.
		- Dag, Rob Willems.
 2	formeel: u	 - Bent u mevrouw Overmars?
		- Ja.
	informeel: je	- Hoe heet je?
		- Linda.
	informeel, accent: jij	- Ben jij Mariska?
		- Nee, Karin.

In (10) zijn alleen die vormen van het persoonlijk voornaamwoord opgenomen die ook in de uitgangstekst zijn geïntroduceerd, en dus niet het hele paradigma (ik, je, hij/zij, wij, jullie, zij), zoals dat bij de wat meer grammaticaal gerichte leergangen het geval is. Aansluitend op het succes van *Code Nederlands*, dat als doelgroep hoogopgeleide NT2-leerders had, is enkele jaren later *IJsbreker* ontwikkeld (Liemberg e.a. 1994), gericht op lager opgeleiden.

Code

De leergang *Code*, een coproductie van VU en UvA, is opgezet volgens principes van de taakgerichte benadering. In deze aanpak krijgen taalleerders motiverende, uitdagende taken voorgelegd waarbij ze probleemoplossend te werk moeten gaan. In een taakgerichte benadering gaat het niet zozeer om het leren van kleine onderdelen, zoals klanken en woorden waarmee vervolgens zinnen gemaakt moeten worden, maar er wordt meer van geheel naar deel gewerkt door leerders van begin af aan een probleem voor te leggen waarvoor ze een oplossing moeten verzinnen. Reflectie op het taalleerproces hoort ook bij een taakgerichte benadering, doordat leerders geacht worden na de uitvoering van een taak terug te kijken op hoe het gegaan is, of het gewenste resultaat bereikt is en wat er anders en beter had gekund. In een andere taalgerichte leergang, *Zebra* (Alons e.a. 1999-2001), is deze reflectie op het eigen leren zeer consequent doorgevoerd, doordat bij elke taak een dergelijk terugkijkmoment is opgenomen, zoals weergegeven in (7).

(11) Hoe gaat het?

1. In oefening 3 lees je recepten. Begrijp je de informatie in de recepten?
  - Ik begrijp het goed.
  - Ik begrijp het een beetje.
  - Ik begrijp het nog niet goed.

2. In oefening 4 moet je een boodschappenlijstje maken. Kun je dat?
  - Ik kan het goed.
  - Ik kan het een beetje.
  - Ik kan het nog niet goed.

Dergelijke reflectiemomenten werken bij tijd en wijle goed, maar de ervaring heeft geleerd dat overdaad schaadt: cursisten worden moe om na elke taak hun eigen leren opnieuw te evalueren met als gevolg dat ze dit soort reflectiemomenten op den duur minder serieus nemen. In *Code* is er voor gekozen om elke taak wel af te sluiten met een onderdeel ‘afronden’, maar daaraan niet per se een reflectie- of evaluatiemoment aan te koppelen. Ook hier hebben de auteurs van *Code* gekozen voor een soepeler aanpak dan die van *Zebra*.

Tot slot

Concluderend zou ik willen stellen dat het goed is om in het NT2-onderwijs een aantal principes te hanteren, maar dat deze principes gelet op de aard en de samenstelling van de doelgroep niet altijd even strict moeten worden toegepast. Een rekkelijke aanpak verdient wat dat betreft de voorkeur boven een precieze. Ik zie Marijke Huizinga als een vertegenwoordiger van een dergelijke aanpak en als iemand die, in termen van Voltaire, in haar onderwijs en bij de ontwikkeling van leermiddelen altijd de weg heeft bewandeld van ‘le juste milieu’. Dat moet zeker niet als een teken van burgerlijke middelmatigheid worden opgevat, maar als een bewuste, noodzakelijke keuze voor wie werkt met een divers samengestelde, heterogene doelgroep. Zij heeft zich als directeur van de Afdeling NT2 van de VU met grote toewijding ingezet voor haar cursisten en personeel, wat geresulteerd heeft in een bloeiende afdeling die een aantal zeer gewaardeerde producten heeft voortgebracht. ‘Il faut cultiver son jardin’, zou Voltaire hebben gezegd, en die zorg voor haar ‘taaltuin’ heeft zijn vruchten afgeworpen. Nu ze de pensioengerechtigde leeftijd heeft bereikt is er alle tijd voor het cultiveren van een andere tuin, hetzij in Amsterdam, dan wel in Frankrijk.

Ik sluit graag af met een citaat uit hoofdstuk 6 ‘Om fit te blijven’ van *Makkelijk praten*, waarin een gepensioneerd man wordt geïnterviewd. Op de vraag van de interviewster

‘Hoe vond u het toen u gepensioneerd werd?’ luidt het antwoord: ‘Oh mevrouw, heerlijk! Want iedere dag is het feest nu.’ Ik wens Marijke alle goeds toe in deze nieuwe levensfase en hoop dat het haar net zo vergaat als de gepensioneerde die ze in haar eigen materiaal heeft opgevoerd.

Referenties

- Alons, L. e.a. (1999-2001) *Zebra. Nederlands als tweede taal voor anderstaligen in het voortgezet onderwijs*. 4 delen. Amsterdam: Meulenhoff Educatief.
- Boers, T. e.a. (...) *Code. Basisleergang Nederlands voor anderstaligen*. 3 delen. Utrecht: Meulenhoff Educatief.
- Delken, E. & E. Boot (2007) *De CP-trainer*. Rotterdam: Delken & Boot.
- Department of Linguistics, University of Cambridge & Afdeling Toegepaste Taalwetenschap, Vrije Universiteit Amsterdam (1975) *Levend Nederlands. Een audio-visuele cursus Nederlands voor buitenlanders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huizinga, M. & A. van Kalsbeek (1996) *Kijk op de klas. Een beschrijvend onderzoek van het onderwijs Nederlands als tweede taal in zes klassen volwassen anderstaligen*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Hulstijn, J. & M. Schellart-Huizinga (1978) *Makkelijk praten. Nederlandse spreektaal voor buitenlanders*. Amsterdam: Meulenhoff Educatief.
- Hulstijn, J.H. & M.W.M. Schellart-Huizinga (1980) *Oefenmateriaal behorend bij Levend Nederlands, een audiovisuele cursus Nederlands voor buitenlanders*. Amsterdam: VU Boekhandel.
- Krashen, S.D. 1981 *Second language acquisition and second language learning*. Oxford: Pergamon Press.
- Kalsbeek, A. van, F. Kuiken & M. Huizinga (1990-1991) *Code Nederlands. Basisleergang Nederlands voor volwassen anderstaligen*. 2 delen. Amsterdam: Meulenhoff Educatief.
- Kuiken, F. & I. Vedder (1983-1984) *Regelrecht. Een serie praktische grammatica-oefeningen voor buitenlanders*. 2 delen. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Liemberg, E. e.a. (1994) *IJsbreker. Basisleergang Nederlands voor volwassen anderstaligen*. 2 delen. Amsterdam: Meulenhoff Educatief.
- Montens, F. & A. Sciarone (1984) *Nederlands voor buitenlanders. De Delftse methode*. Meppel: Boom.
- Ree, S. van der (1988) *Spreeken is zilver*. 2 delen. Leiderdorp: De Kangoeroe.
- Shetter, W.Z. (1978) *Introduction to Dutch. A practical grammar*. Den Haag: Martinus Nijhoff.

Voltaire, F. (1759/1972) *Candide ou l'optimisme*. Edition ULB 213. Paris: Bordas.